

УДК 159.923.2
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-3-14>

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: СУЧАСНИЙ ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ РАКУРС

Співак Л. М.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної та консультативної психології
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-3653-5432
l.m.spivak@npu.edu.ua*

Шевченко Л. П.

*аспірантка кафедри теоретичної та консультативної психології
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6095-4426
lshevshenko1004@gmail.com*

Ключові слова: ідентичність, старшокласник, студент, заклад фахової передвищої освіти, заклад вищої освіти, юнацький вік.

Юнацький вік є сенситивним для розвитку ідентичності, що зумовлено потребами його представників в особистісному, професійному і суспільному самовизначенні. Ідентичність визначає цілісність та усвідомлення людиною особистісного і групового аспектів цього утворення. Мета статті – розкрити сучасний ракурс теоретичного та емпіричного вивчення особливостей ідентичності в юнацькому віці.

Теоретично встановлено, що в юнацькому віці ідентичність набуває більшої цілісності та усвідомленості. У цьому віці інтенсивно розвиваються особистісна, професійна і соціальна ідентичності. Учні старших класів закладів загальної середньої освіти і студенти закладів фахової передвищої й вищої освіти усвідомленіше визначають власні фізичні, моральні й розумові якості, що засвідчує розвиток їх особистісної ідентичності. Старшокласники здатні усвідомлено обирати майбутню професію, студенти набувають професійних компетентностей, що свідчить про розвиток їх професійної ідентичності. Старшокласники і студенти здатні усвідомлено визначати себе як представника певної соціальної групи, що засвідчує їх соціальну ідентичність.

Емпірично вивчалися особливості професійної ідентичності студентів закладів вищої та фахової передвищої освіти, які здобувають спеціальність, пов'язану зі здоров'ям людини, зокрема й майбутніх учителів біології та здоров'я людини, майбутніх медичних сестер. В емпіричному дослідженні, яке проводилося в 2019–2020 рр., взяли участь студенти закладів вищої та фахової передвищої освіти міста Києва. Встановлено статистично значущі відмінності кількісних даних досліджуваних одного вікового діапазону – студентів першого і другого курсів педагогічних університетів і студентів другого і третього курсів медичних коледжів. Виявлено, що кількісні дані актуальності й значущості професійної ідентичності є суттєво вищими для студентів коледжів порівняно зі студентами університетів. Виявлені відмінності пояснюються неоднаковою тривалістю їх фахового навчання, зокрема й практичного, і, відповідно, різною інтенсивністю професійної ідентифікації.

IDENTITY FEATURES IN A YOUNG AGE: MODERN OF THEORETICAL AND EMPIRICAL PERSPECTIVE

Spivak L. M.

*Doctor of Sciences in Psychology, Professor,
Professor at the Department of Theoretical and Counselling Psychology
National Pedagogical Dragomanov University
Pyrohov str., 9, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3653-5432
l.m.spivak@npu.edu.ua*

Shevchenko L. P.

*Postgraduate Student at the Department of Theoretical and Counselling Psychology
National Pedagogical Dragomanov University
Pyrohov str., 9, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6095-4426
lshevshenko1004@gmail.com*

Key words: *identity, pupil of senior classes, student, professional higher education institutions, higher education institutions, young age.*

A young age is sensitive to the development of identity, due to the needs of its representatives in personalities, professional and social self-determination. Identity determines the integrity and awareness of a person's personal and group aspects of this education. The purpose of the article is to reveal the modern perspective of theoretical and empirical study of identity features in a young age.

It is theoretically established that at a young age identity acquires greater integrity and awareness. At this age, personal, professional and social identity is intensively developing. Pupils of senior classes of general secondary education institutions and students of institutions of professional higher and higher education more consciously determine their own physical, moral and mental qualities, which testify to the development of their personal identity. High school students are able to consciously choose a future profession; students acquire professional competencies, which indicate the development of their professional identity. High school and university students are able to consciously define themselves as a representative of a certain social group, which testifies to their social identity.

The peculiarities of the professional identity of students of higher and professional higher education institutions who acquire a specialty related to human health have been empirically studied. Namely, future teachers of biology and human health and future nurses. The empirical study, which was conducted in 2019-2020, involved students of higher and professional higher education in Kyiv. Statistically significant differences in the quantitative data of the subjects of one age range – first and second year students of pedagogical universities and second and third year students of medical colleges. In particular, it was found that quantitative data on the relevance and significance of professional identity are significantly higher for college students compared to university students. The identified differences are explained by the unequal duration of their professional training, in particular practical, and therefore different intensity of professional identification.

Постановка проблеми. Інтенсивне змінювання сучасного соціального простору актуалізує питання розвитку особистісної, професійної та групової ідентичностей у юнацькому віці як сенситивного для цього процесу. З одного боку, юнаки і дівчата усвідомлено обирають життєві цінності, розуміють необхідність дотримання суспільних норм, шукають своє місце в суспільстві та ефективні засоби особистісного зростання, зокрема й ототожнення з ідеалом, з іншого – їм важливо зберегти індивідуальність. Розвиток усіх сторін особистості та формування цілісної позитивної ідентичності кожного старшокласника і студента в освітньому процесі є провідними завданнями Закону України «Про освіту». Потреба вирішення нагальних державних завдань підвищує важливість вивчення розвитку ідентичності в юнацькому віці для вітчизняної психологічної науки і практики.

Огляд останніх наукових досліджень вітчизняних психологів із проблеми ідентичності в юнацькому віці дозволив зробити висновок про те, що вони вивчали окремі аспекти цієї проблеми. Так, у ранньому юнацькому віці досліджувалися особливості професійної (О.І. Вітківська [2], А.М. Лукіяничук [5], О.В. Радзімовська [9] та ін.) та особистісної (Ю.А. Лець [4] та ін.) ідентичностей учнів старших класів закладів загальної середньої освіти чи студентів закладів фахової передвищої освіти. У пізньому юнацькому віці вивчалися особливості професійної (А.С. Борисюк [1], Н.Ю. Мельнік [6] та ін.), особистісної (О.О. Поджинська [8] та ін.), національної (Д.В. Піонковська [7], Л.М. Співак [10] та ін.) ідентичностей студентів закладів вищої освіти. Основні результати, одержані зазначеними вітчизняними психологами, розкрито нижче з метою узагальненої теоретичної характеристики особливостей ідентичності в юнацькому віці.

Мета статті – розкрити сучасний ракурс теоретичного та емпіричного дослідження особливостей ідентичності в юнацькому віці.

Процес ідентифікації інтенсифікується в юнацькому віці, що зумовлено нагальними потребами його представників в особистісному, професійному і суспільному самовизначенні. Ідентичність визначається в цілісності [13] та усвідомленні людиною особистісного і групового аспектів цього утворення [12]. Особистісна ідентичність – це результат визначення людиною своїх фізичних, моральних й інтелектуальних якостей. Соціальна ідентичність є результатом визначення людиною себе як представника певної референтної соціальної групи [14]. Професійна ідентичність – це результат процесу переживання людиною єдності з конкретною професійною діяльністю і професійною спільнотою та її авто-

ритетними представниками, що сприяє засвоєнню нею професійних рис, норм і ролей [3; 11].

Особистісна ідентичність учнів старших класів закладів загальної середньої освіти інтенсивніше формується в умовах розвивального навчання, що сприяє підвищенню рівнів їх пізнавальних процесів, самостійності, відповідальності й саморегуляції, а також появи в них прагнення до самореалізації та здатності самостійно й усвідомлено визначати життєві цілі. Адже розвивальне навчання, на противагу традиційному, сприяє перетворенню старшокласника в суб'єкта освітнього процесу [4].

Особистісна ідентичність студентів закладів вищої освіти розвивається в умовах вибору і конфлікту соціальної (сім'я) й професійної ідентичностей та інтенсивного конструювання особистої системи цінностей (здоров'я, цікава робота, щасливе сімейне життя) завдяки вольовим якостям, зокрема й вихованості, дисциплінованості, та механізмам самоконтролю, рефлексії та ідентифікації [8].

Професійна ідентичність учнів старших класів закладів загальної середньої освіти інтенсивніше розвивається в умовах профорієнтації [2], студентів закладів фахової передвищої освіти – фахової підготовки (теоретичного і практичного навчання та виробничої практики) [5; 9]. Доведено значний вплив індивідуально орієнтованої профорієнтації, зокрема й бесіди, на розвиток професійної ідентичності учнів старших класів закладів загальної середньої освіти. В індивідуальній профконсультативній бесіді важливо зважати на цінності й мотиви старшокласників, а також на їх особисте сприймання ситуації профорієнтації [2].

Установлено, що розвиток професійної ідентичності студентів закладів фахової передвищої освіти, майбутніх фахівців педагогічного профілю зумовлений їх емпатійністю й комунікативністю, що виявляється у здатності співпереживати і взаємодіяти з іншими учасниками освітнього процесу, а також професійними емоційно-вольовими якостями, які сприяють профілактиці й конструктивному вирішенню конфліктів у педагогічній практиці [5]. Розвиток професійної ідентичності студентів закладів фахової передвищої освіти, майбутніх фахівців технічного профілю залежить від відповідності їх індивідуально-психологічних рис професійним вимогам і від рівня професійного самоусвідомлення [9].

Професійна ідентичність студентів закладів вищої освіти розвивається, з одного боку, в умовах вибору, конфлікту й інтеграції ідентичностей [1; 6], з іншого – фахової підготовки, яка сконструйована з орієнтаційно-оцінного, науково-теоретичного, операційно-дієвого і мотиваційного компонентів, а також передбачає розвиток професійно значущих

особистісних якостей і готовності до майбутньої професійної діяльності, що приводить до появи у студентів професійних компетентностей і сприяє глибшому розумінню специфіки майбутньої професійної діяльності [1]. Також доведено значний вплив на розвиток професійної ідентичності уявлень студентів про власне майбутнє, їх ставлення до свого майбутнього, рефлексії й відповідальності, що є проявами антиципації [6].

Національна ідентичність інтенсивно розвивається в студентів закладів вищої освіти, що зумовлено їх потребою у належності до такої важливої групи, як нація [10], і вивченням ними низки навчальних дисциплін (історії України, української мови, етнопсихології, історії української культури) [7].

Отож, теоретично встановлено, що юнацький вік є сенситивним для інтенсивного розвитку в сучасних юнаків і дівчат особистісної, професійної й соціальної ідентичностей. Інтенсифікацію розвитку цілісної та усвідомленої ідентичності зумовлено важливістю потреб юнацтва в особистісному, професійному й суспільному самовизначенні. Особистісна ідентичність виявляється в усвідомленому самовизначенні старшокласниками і студентами власних фізичних, моральних і розумових якостей, професійна – у виборі старшокласниками майбутньої професії та розвитку професійних компетентностей у студентів закладів фахової передвищої і вищої освіти, соціальна ідентичність – в усвідомленні юнацтвом своєї належності до референтних соціальних груп, зокрема й нації.

Проведений теоретичний аналіз останніх наукових робіт із питання ідентичності в юнацькому віці засвідчив нестачу досліджень особливостей актуальності та значущості професійної ідентичності студентів закладів вищої та фахової передвищої освіти, які здобувають спеціальність, пов'язану зі здоров'ям людини. Окреслене склало емпіричну частину мети статті.

Для її досягнення вирішувалися такі завдання: 1) теоретично визначити поняття професійної ідентичності та її актуальності й значущості для майбутнього фахівця; 2) емпірично вивчити актуальність професійної ідентичності студентів закладів вищої та фахової передвищої освіти, які здобувають спеціальність, яка стосується здоров'я людини; 3) емпірично дослідити значущість професійної ідентичності студентів закладів вищої та фахової передвищої освіти, які здобувають спеціальність, пов'язану зі здоров'ям людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на презентоване вище визначення професійної ідентичності, вважаємо, що професійна ідентичність студента як майбутнього фахівця є результатом процесу емоційно-ціннісного ото-

тоження студентом себе зі спільнотою фахівців певної професійної діяльності та її авторитетними представниками, що приводить до засвоєння ним професійних норм, ролей і якостей. Актуальність професійної ідентичності підтверджує самовизначення студента як майбутнього фахівця. Значущість професійної ідентичності засвідчує наданий їй ранг із-поміж інших видів ідентичності.

Емпіричне вивчення професійної ідентичності в юнацькому віці здійснювалося за допомогою модифікованої нами методики «Хто Я?» (М. Куна і Т. Макпартленда [10]). Актуальність професійної ідентичності засвідчувала наявність такої відповіді на запитання «Хто Я такий?», як «Я – майбутній учитель» для студентів закладів вищої освіти чи «Я – майбутня медична сестра» для студентів закладів фахової передвищої освіти. Водночас ранг (від 1 до 20), який надавався такій відповіді, сприяв установленню значущості професійної ідентичності: чим менший ранг, тим більша значущість професійної ідентичності.

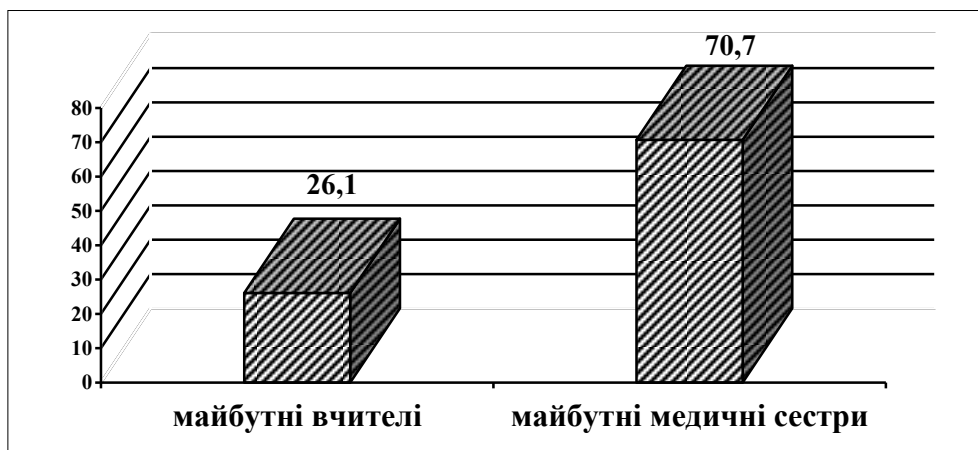
Емпіричне дослідження проводилося у 2019–2020 рр. У ньому взяли участь студенти закладів вищої та фахової передвищої освіти міста Києва: 92 майбутніх учителів біології та здоров'я людини (студенти 1–2-х курсів педагогічних університетів) і 116 майбутніх медичних сестер (студенти 2–3-х курсів медичних коледжів). Вік досліджуваних – 16–19 років.

Статистичну обробку одержаних результатів здійснено за допомогою критерію ϕ^* -кутове перетворення Фішера і t-критерію Стьюдента.

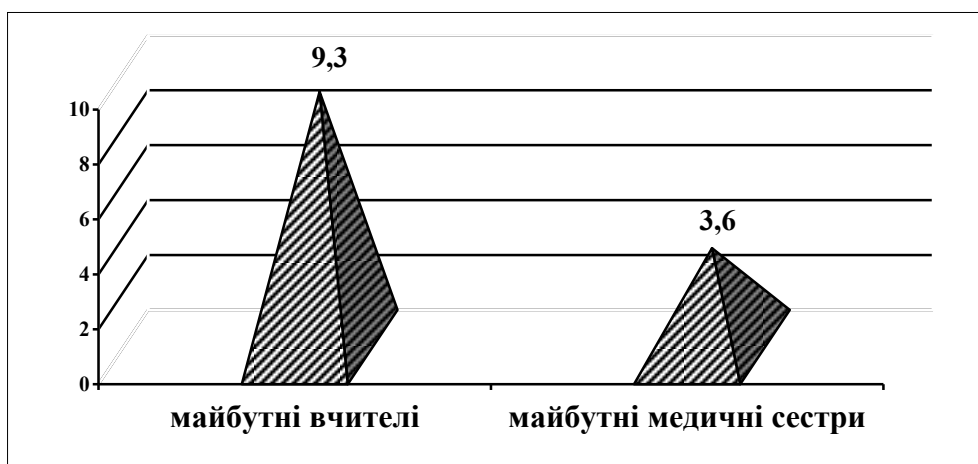
Кількісні дані, які було одержано внаслідок вивчення актуальності професійної ідентичності досліджуваних, подано на рис. 1.

Як помітно з рис. 1, актуальність професійної ідентичності встановлено в значно більшій кількості майбутніх медичних сестер порівняно з майбутніми вчителями біології та здоров'я людини. Встановлена відмінність (44,6%) є статистично значущою ($\phi^* = 6,633$ для $p \leq 0,01$; критичні значення $\phi^* = 1,64$ для $p \leq 0,05$ і $\phi^* = 2,31$ для $p \leq 0,01$). Актуальність професійної ідентичності студентів закладів вищої освіти підтверджувала відповідь «Я – майбутній учитель (біолог)», студентів закладів фахової передвищої освіти – «Я – майбутня медична сестра (майбутній медичний працівник, медик, лікар)». Порівняно з професійною ідентичністю актуальнішими в юнацькому віці виявилися особистісна і групова. Досліджувані частіше визначали себе як студента/студентку, друга/подругу, сина/доньку тощо. А також вони виявили свої окремі фізичні, особистісні та моральні якості.

На увагу заслуговують і одержані результати щодо значущості професійної ідентичності досліджуваних (див. рис. 2).

Рис. 1. Актуальність професійної ідентичності майбутніх учителів і медичних сестер (дані у %)

Рис. 2. Значущість професійної ідентичності майбутніх учителів і медичних сестер (середнє рангів)

Із рис. 2 помітно, що значущість професійної ідентичності майбутніх медичних сестер суттєво вища порівняно з майбутніми вчителями біології та здоров'я людини. Виявлена відмінність є статистично значущою ($t = 5,2$ для $p \leq 0,01$; критичні значення $t = 2,01$ для $p \leq 0,05$ і $t = 2,69$ для $p \leq 0,01$). Студенти закладів фахової передвищої освіти надавали відповіді «Я – майбутня медична сестра (майбутній медичний працівник, медик, лікар)» – ранги, розпочинаючи з 2-го. Натомість студенти закладів вищої освіти відповідали «Я – майбутній учитель (біолог)» – із 6-го.

Одержані статистично відмінні результати щодо актуальності й значущості професійної ідентичності майбутніх учителів біології та здоров'я людини і медичних сестер пояснюються тривалістю їх фахового навчання і, відповідно, різною інтенсифікацією процесу професійної ідентифікації. Адже, незважаючи на однаковий віковий діапазон, досліджувані студенти педагогічних університетів здобувають фахову

освіту впродовж першого і другого року навчання, а студенти медичних коледжів – другого і третього. Вкажемо й на те, що впродовж першого року навчання студенти закладів як вищої освіти, так і фахової передвищої, вивчають переважно теоретично спрямовані загальнонаукові дисципліни. Натомість упродовж другого і третього років навчання – переважно практично спрямовані дисципліни і проходять виробничу практику, що значно посилює процес їх професійної ідентифікації.

Отже, емпірично встановлено, що для студентів коледжів, майбутніх медичних сестер кількісні дані актуальності й значущості професійної ідентичності є суттєво вищими порівняно зі студентами педагогічних університетів, майбутніми вчителями біології та здоров'я людини. Одержані результати засвідчують і те, що в юнацькому віці більшу значущість мають такі види ідентичності, як особистісна й групова (на протилежності професійній).

Висновки. Результати проведеного теоретичного та емпіричного дослідження дозволили сформулювати такі висновки щодо особливостей ідентичності в юнацькому віці. У цьому віці інтенсивно розвивається особистісна, професійна і соціальна ідентичності. Ідентичність є більш цілісною та усвідомленою. Виявами особистісної ідентичності стає усвідомленіше самовизначення учнями старших класів закладів загальної середньої освіти і студентами закладів фахової передвищої й вищої освіти фізичних, моральних і розумових якостей. Розвиток професійної ідентичності виявляється в усвідомленому виборі старшокласниками майбутньої професії та появі професійних компетентностей у студентів. Проявами соціальної ідентичності є усвідомленіше визначення себе як представника соціальної групи.

Емпірично визначено статистично суттєві відмінності кількісних даних актуальності й значу-

щості професійної ідентичності в юнацькому віці, що стосуються студентів закладів вищої та фахової передвищої освіти, які здобувають спеціальність, пов'язану зі здоров'ям людини (майбутніх учителів біології та здоров'я людини і майбутніх медичних сестер). Виявлено, що кількісні дані актуальності й значущості професійної ідентичності є суттєво вищими для студентів закладів фахової передвищої освіти (медичних коледжів) порівняно зі студентами закладів вищої освіти (педагогічних університетів). Виявлені відмінності в досліджуваних одного вікового діапазону пояснюються неоднаковою тривалістю їх фахового навчання, зокрема й практичного, і, відповідно, різною інтенсивністю процесу професійної ідентифікації.

Перспективним для подальшого наукового дослідження вважаємо питання розвитку позитивної професійної ідентичності в юнацькому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисюк А.С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Ін-т психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2011. 32 с.
2. Вітківська О.І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2002. 20 с.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессий. Москва : Академический проект, 2005. 336 с.
4. Лець Ю.А. Особистісне самовизначення старшокласника в системі розвивального навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2008. 20 с.
5. Лукіяничук А.М. Розвиток професійної ідентичності у майбутніх молодших спеціалістів педагогічного профілю : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Волинський нац. ун-т імені Лесі Українки. Луцьк, 2010. 18 с.
6. Мельник Н.Ю. Антиципація студентами гуманітарних спеціальностей своєї професійної ідентичності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2011. 20 с.
7. Піонтківська Д.В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац-й ун-т «Острозька академія». Острог, 2017. 20 с.
8. Поджинська О.О. Психологічні особливості становлення у студентів ціннісного компонента особистісної ідентичності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2015. 20 с.
9. Радзімовська О.В. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2017. 20 с.
10. Співак Л.М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 300 с.
11. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. Москва-Воронеж : МПСИ : МОДЭК, 2004. 600 с.
12. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис. Москва : Прогресс, 1996. 342 с.
13. Marcia J.E. Identity in Adolescence. Handbook of Adolescent Psychology / ed. by J. Adelson. New York : John Wiley & Son, 1980. P. 159–187.
14. Tajfel H. Social identity and intergroup relations. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1982. 321 p.

REFERENCES

1. Borysiuk, A. S. (2011). Sotsialno-psykholohichni zasady stanovlennia profesiinoi identychnosti maibutnoho medychnoho psykholoha [Social and psychological principles of becoming of professional identity of future medical psychologist]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Vitkovska, O.I. (2002). Psykholohichni umovy profesiinoho samovyznachennia vypusknnykiv serednikh shkil u protsesi profkonsultatsii [The psychological conditions for professional self-determination of secondary school graduates in the career-guidance counseling]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Zeer, Je.F. (2005). *Psihologija professij* [Psychology of professions]. Moskva : Akademicheskij proekt. 336 s. [in Russian].
4. Lets, Yu.A. (2008). Osobystisne samovyznachennia starshoklasnyka v systemi rozvyvalnoho navchannia [Personal self-determination of a senior pupil in system of the developing education]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Charkov [in Ukrainian].
5. Lukiiianchuk, A.M. (2010). Rozvytok profesiinoyi identychnosti u maibutnikh molodshykh spetsialistiv pedahohichnoho profilu [The development of professional identity of future specialists of pedagogical type]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Lutsk [in Ukrainian].
6. Melnik, N.Iu. (2011). Antytsypatsiia studentamy humanitarnykh spetsialnosti svoiei profesiinoyi identychnosti [Professional identity of humanitarian specialties students anticipation]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Piontkovs'ka, D.V. (2017). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku natsional'noyi identychnosti student-s'koyi molodi [Psychological Features of Development of Student's National Identity]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Ostroh [in Ukrainian].
8. Podzhynska, O.O. (2015). Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia u studentiv tsinnisnoho komponenta osobystisnoi identychnosti [Psychological characteristics of the formation of values component of personal identity]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Radzimovska, O.V. (2017). Psykholohichni chynnyky rozvytku profesiinoyi identychnosti uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Psychological Factors of Professional Identity of Students of Vocational Schools]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Spivak, L. M. (2015). *Psyhologiya rozvytku natsionalnoi samosvidomosti osobystosti v yunosti* [Psychology of development of personality's national self-consciousness in youth]. Kamyanets-Podilsky : Ruta [in Ukrainian].
11. Shnejder, L.B. (2004). *Professional'naja identichnost' : teorija, jeksperiment, trening* [Professional Identity : Theory, Experiment, Training]. Moskva : MPSI ; Voronezh : NPO «MODJeK». 600 s. [in Russian].
12. Jerikson, Je. (1996). *Identichnost' : junost' i krizis* [Identity : Youth and Crisis]. Moskva : Progress, 1996. 342 c.
13. Marcia, J. E. (1980). Identity in Adolescence // Handbook of Adolescent Psychology / ed. by J. Adelson. New York : John Wiley & Son. P. 159-187.
14. Tajfel, H. (1982). Social identity and intergroup relations. Cambridge : Cambridge Univ. Press. 321 p.